

VZDĚLANEC V PROVINCII
UCZONY NA PROWINCJI

Tomus 5

LEKARZ I DUCHOWNY NA PROWINCJI
LÉKAŘ A DUCHOVNÍ V PROVINCII

Redakcja / Uspořádali

Anna Czerniecka-Haberko • Barbara Szargot • Norbert Morawiec • Janusz Spyra

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

Częstochowa 2022

Recenzenci

prof. dr hab. Bożena URBANEK (Polska Akademia Nauk, Warszawa)

prof. dr hab. Jacek LYSZCZYNA (Uniwersytet Śląski)

dr hab. Lech KRZYŻANOWSKI, prof. UŚ (Uniwersytet Śląski)

Redaktor naczelna wydawnictwa
Paulina PIASECKA-FLORCZYK

Redakcja techniczna i korekta tekstów polskich
Aleksandra KUNOWSKA

Tłumaczenia na język angielski
Andrzej PIETKIEWICZ

Tłumaczenia na język czeski
Jiří MURYC

Indeksy
Norbert MORAWIEC
Janusz SPYRA

Projekt okładki na podstawie pracy Mariana SIEDLACZKA

Wydawca / Vydavateľ
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
we współpracy z Uniwersytetem Ostrawskim w Ostrawie

© Copyright by Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2022

ISBN 978-83-66536-64-7

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-27, faks (34) 378-43-19
www.ujd.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@ujd.edu.pl

SPIS TREŚCI

- 7 Wprowadzenie
11 Úvod

LEKARZ NA PROWINCJI / LÉKAŘ V PROVINCII

- 17 *Katarzyna Milik* Szpital – dom schronienia dla ubogich w Krzepicach
29 *Marian Surdacki* Medycy w staropolskim Urzędowie
41 *Tadeusz Srogosz* Lekarze urzędowi u schyłku I Rzeczypospolitej
55 *Євген Сінкевич* Організація охорони здоров'я в Херсонській гу-бернії у другій половині XIX століття
67 *Володимир Альков* Найбільша провінційна приватна психіатрична клініка Російської імперії кінця XIX – початку XX століття: організація та причини успіху
75 *Hana Šústková* Maxmilian Munk – From Vienna to Vítkovice
83 *Ганна Демочко – Ігор Робак* Професор Броніслав Пржевальський: полонізований Українець чи український Поляк
93 *Maciej Janik* Od horyzontu prowincji ku Słońcu i gwiazdom – przypadek Feliksa Przypkowskiego
111 *Varfolomii S. Savchuk* Yuri Alekseevich Yenenko: a doctor, a writer, a public figure
121 *Anna Meiser* Placówki zdrowia w Bytomiu na prowincji Rzeszy Niemieckiej do wybuchu II wojny światowej (oraz ich stan współczesny)
131 *Beata Łukarska* Medycyna mirakularna w przekazach piśmiennictwa religijnego XVII i XVIII wieku
151 *Martyna Ujma* Stanisław Słonimski – lekarz, uczestnik życia kulturalnego Warszawy, przyjaciel Bolesława Prusa
161 *Agnieszka Pobratyn* Działalność kulturalna i oświatowa częstochowskich lekarzy przełomu XIX i XX wieku
173 *Sebastian Gałęcki* „Człowiek inteligentny w głuchej prowincji”. Władysław Biegański i etyka lekarska
185 *Ewelina Dziewońska-Chudy* Portret Władysława Biegańskiego w świetle rozważań naukowo-literackich Józefa Mikołajtisa
195 *Joanna Warońska-Gęsiarz* Medycy i medycyna w sztukach skamandrytów i ich przyjaciół

- 211 *Julita Paprotna* „Pastelozą”. Choroba miasta reporterskim okiem Filipa Springera
- 221 *Ewelina Zygan* Terapeutyczny charakter myśli filozoficznej
- 235 *Beata Grzanka* Struktura zbiorów w świetle pierwszej księgi inwentarzowej częstochowskiej Biblioteki Publicznej

DUCHOWNY NA PROWINCJI / DUCHOVNÍ V PROVINCII

- 247 *Wacław Gójniczek* Pastor Jerzy Fabricius młodszy z Falkensteinu (1575–1640). Między Górnym Śląskiem a Górnymi Węgrami
- 257 *Наталля Сліж Руканіс* Барталамея Вышамерскага другой паловы XVII ст. як прыклад дзейнасці правінцыйнага святара
- 269 *Igor Kriwošer* – *Юрі́й Стецик* Місіонери Уманського василіанського монастиря (1765–1784 рр.): біографічні нотатки
- 289 *Janusz Spyra* Rabin na (śląskiej) prowincji
- 311 *Michael Morys-Twarowski* Paweł Terlica – ostatni morawski pastor w Księstwie Cieszyńskim
- 323 *Jitka Jonová* Intelektuál na periferii: Karel Dostál – Lutínov, kněz a literát
- 337 *Богдан Баран* Парафіяльний священник Греко-Католицької Церкви у Східній Галичині: духовний поводитир та світський наставник на зламі XIX – XX ст.
- 343 *Barbara Szargot Sienkiewicz* a duchowieństwo (prowincjonalne). Prolegomena
- 355 *Ēriks Jēkabsons* Ksiądz profesor Aleksander Nowicki (Novickis; 1888–1972): życie i działalność na Łotwie
- 367 *Володимир Старка* Священник у провінції: повсякденне життя сільських священників Східної Галичини в умовах суспільних трансформацій радянського тоталітаризму 1939–1941 рр.
- 375 Wykaz literatury
- 399 Indeks osobowy
- 421 Autorzy / Autoři
- 429 Summary

СВЯЩЕННИК У ПРОВІНЦІЇ: ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКИХ СВЯЩЕННИКІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ 1939–1941 РР.

Володимир Старка

Аналізуючи повсякденне життя селянства Східної Галичини першої половини ХХ ст., окрему увагу необхідно приділити вивченню побуту парафіяльних священників. Адже, без священника в той час не відбувалося жодної помітної події в селі.

По-перше, священник супроводжував життя селянина упродовж всього життя: від хрещення та вінчання, до «запечаткування гробу» та подальшої молитви за душу спочилого.

По-друге, сільські священнослужителі виступали промоторами багатьох суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Зокрема, в 1930-х рр. ХХ ст. у с Теляче (Мирне) Підгаєцького повіту Тернопільського воєводства за активної участі місцевого священника отця О. Рибачука відкрито для потреб громади молочарню, перукарню, лазню, магазин господарських товарів та побудовано читальню¹.

По-третє, сільський парох, якщо не виступав організатором, то завжди був активним учасником сільського дозвілля, і мова йде не лише про здійснення релігійних обрядів під час святкування Різдвяних чи Великодніх свят. Зокрема, чимало духовних осіб долучалося до діяльності сільських аматорських хорових чи драматичних гуртків.

Сільський священник, крім виконання душпасторських обов'язків, у різноманітний спосіб долучався до виховання християнських цінностей у сільської молоді.

Радикальні зміни у повсякдення священників Східної Галичини принесли події вересня 1939 р., коли територію Східної Галичини було окуповано військами Радянського Союзу. В цей момент, як зазначав лідер

¹ Коротка історія церкви і християнського життя громади села Теляче-мирне. Рукопис. Архів автора, с. 10.

українських греко-католиків Митрополит А. Шептицький, «... обернулася картка історії, настала нова епоха. Стрічаймо її покірною молитвою...». Далі настоятель просив священників продовжувати душпастирську діяльність та принагідно готувати «добрих господарів», які «на випадок браку священника» могли посвятити дитину тощо. Митрополит рекомендував «повинуватися владі, слухати законів, оскільки вони не противні Божому закону», проте закликав духовних осіб – «не будемо мішатись до політики і світських справ»².

Радянська влада хоч і була вороже налаштована до церковних діячів, все ж у Східній Галичині наприкінці 1939 р. намагалася не проводити активної антирелігійної політики.

Так, відповідно до директиви наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії № 20177 від 15 вересня 1939 р. «Про завдання оперативних груп НКВС при вступі на територію Західної України», серед іншого рекомендували тимчасово не арештовувати духовних осіб. Крім того, більшовики офіційно не заборонили діяльність ГКЦ. Водночас місцеве духовенство та релігійно налаштоване населення перебувало під постійним наглядом з боку органів державної влади. Проте, ситуація змінювалася блискавично, і вже 11 жовтня 1939 р., відповідно до наказу № 001225 НКВС СРСР, на облік за релігійними переконаннями взято церковних діячів, сектантів та релігійний актив³. Водночас окремі прорадянські активісти настільки активно розпочали антирелігійну кампанію, що органам місцевої радянської влади доводилося обмежувати їх діяльність. Зокрема, голова тимчасового управління м. Скалат Тернопільської області у листі до секретаря ЦК КП(б)У тов. Бурмистренка зазначав: «Настрій в селах хороший <...> є ряд випадків, що хрести з церков познімали, але це все ми виправили!»⁴.

Мали місце й інші ситуації. Так, в с. Печеніжині Станіславської області в жовтні 1939 р. після молебня в церкві до місцевого керівництва прийшла делегація жінок із запитаннями, чому священника вигнали зі школи. Їм пояснили, що школа державна, а церква відокремлена від держави. Жінки розійшлися, проте наступного дня знову прийшла делегація. Їм відповіли: «Моліться вдома, в церкві, а школу не зачіпайте». Подібні ситуації виникали і в інших селах області. Так, у одному із прикарпатських сіл під тиском

² А. Шептицький, *Пастирські послання 1939–1944 рр.*, т. 3, Львів 2010, XXXII+828 с.

³ *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали*, ред. Микола Кугутяк, т. 2, кн. 1 (1939–1945), Івано-Франківськ 2009.

⁴ Центральний державний історичний архів у м. Львів (Далі – ЦДАЛ), ф. 859, оп. 1, спр. 10, арк. 30.

місцевих націоналістів вчителі написали прохання, щоб повернули священника до школи викладати релігію і тимчасово повісили в класах ікони. Коли ж приїхало керівництво району вирішувати ситуацію, під час зборів населення настільки сильні, що вони тут будуть вирішувати, що робити, а не більшовики»⁵.

Щоб у подальшому не загострювати стосунків із місцевим населенням, керівник Тернопільської області у червні 1940 р. застерігав своїх підлеглих, що «... не можна переносити механічні форми і методи антирелігійної роботи. Буде неправильно, якщо ми зараз розпочнемо насаджувати клітини войовничих безбожників. Ви знаєте, що релігійний фанатизм ще сильно живе. Неможливо одразу всю цю справу поламати, і вийти з лекцією, чи є Бог, чи нема. Потрібно розпочинати здалека, читати людям лекції з фізики, астрономії, природничих наук, перебудовувати поступово. Потрібно виваженіше підходити, цікавитися настроями населення, вивчати побут населення»⁶.

Його колега секретар Станіславського обкому КП(б)У Груленко під час наради із партійним активом області у червні 1940 р. наголошував: «На фронті релігійному, нам потрібно вести виважену роботу з роз'яснення суті релігійної політики радянської влади, щоб ми могли попереджувати виступи, що мали місце. Потрібно використовувати більш гнучкі форми агітаційної роботи. Не можна проявляти ініціативу, щоб не повторити попередніх помилок. У нас бракує сил. Правда, лише за допомогою армії можна провести ту роботу, яку ми проводимо. Вони нам сильно допомагають. Також потрібно провести відповідну підготовчу роботу з обласним партійним активом. Є факт, коли один із військових у селах під час політичних мітингів закликав ламати хрести, чим викликав незадоволення селян». Крім того, керівник Станіславщини наголосив, що «потрібно звернути увагу на школярів, а не виганяти звідти попа»⁷.

Заяви керівників областей, радикально відрізнялися від реальної політики більшовиків у селах. Відкрито не забороняючи діяльності релігійних спільнот, радянська тоталітарна система різноманітними способами намагалася позбутися впливу сільських священників на сільське повсякдення. Для цього вживалися засоби як економічного, так і морально психологічного тиску на священнослужителів.

⁵ Державний архів Івано-Франківської області (Далі – ДАІФО), ф. П. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 24, 25.

⁶ Державний Архів Тернопільської Облaсті, ф. П 1, оп. 1, спр. 4, арк. 167.

⁷ ДАІФО, ф. П. 1, оп. 1, спр. 5, арк. 26, 31.

Зокрема, 28 жовтня 1939 р. у проголошеній Народними Зборами Західної України декларації про конфіскацію поміщицьких земель, йшлося про безоплатне вилучення церковних земель⁸.

Експропріація церковних земель та її подальший розподіл між малоземельними селянами викликали неоднозначну реакцію місцевого населення. Виховані в традиціях поваги до приватної власності, селяни, у переважній більшості, не наважувалися обробляти колишню церковну землю. Хоч і траплялися випадки, коли «більшовицькі кличі поробили в релігійнім світогляді і в моральнім уровні значні і тріскі щілини: поняття приватної власності, релігійні практики (головно у чоловіків) улягли великому захитанню», що сприяло фактам розподілу церковного поля між «місцевим шумовинням» та ситуації, коли парафіяльні будинки переобладнували під амбулаторії, школи чи клуби⁹. Ситуація загострилася настільки, що парох с. Дуліби Новострілецького району Львівської області тих, хто взяв церковну землю, відлучав від церкви та відмовляв у сповіді, через що навіть місцеві бідняки під погрозами голови сільради не хотіли брати «церковне поле»¹⁰. Щоб в с. Липиця Долішня Бурштинського району Станіславської області тих селян, котрі ходили до церкви виганяли на важкі роботи в лісі, накладали на них більші податки¹¹.

Крім конфіскації належної парафіяльним священникам землі, влада нараховувала сільським парохам значні податкові платежі. Власне податки стали одним із засобів боротьби радянської влади із релігією. Зокрема, священники сплачували всі земельні податки і збори, так званий «культзбір», а також податок на нерухомість. В листі селянина М. Мартина з парахії Вишнівчик-Гайворонка (Підгаєччина) до А. Шептицького читаємо, що більшовики у 1940 р. на парафію наклали 1500 крб. податку¹².

Здебільшого селяни намагалися допомогти своїм парохам сплатити зазначені податки. Хоч траплялися й інші випадки. Так, о. Є. Лучаківський із с. Лопесики Львівської області в листі до А. Шептицького скаржився, що на священника у 1939 р. наклали 13 000 крб. податку. Щоб їх сплатити, він змушений був продати зерно та інвентар своєму робітнику Грушевичу. Забравши збіжжя та майно, згаданий селянин не заплатив священнику

⁸ ЦДАЛ, ф. 859, оп. 1, спр. 5, арк. 25.

⁹ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 34, арк. 26, 28 зв.

¹⁰ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 36, арк. 49 зв.

¹¹ ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 31, арк. 75 зв.

¹² ЦДАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 109, арк. 204.

жодної копійки, через що той змушений був покинути парафію та переїхати жити до свого зятя в с. Лопатки¹³.

В с. Дубровиці Янівського району Львівської області сільрада на початку 1940 р. конфіскувала в місцевого пароха 17 га лісу. Скориставшись нагодою, місцеві селяни, вирубали задарма всі дрова так, що парох не мав чим палити¹⁴.

За таких умов, частина священників самі роздавали селянам землю, щоб уникнути непорозумінь з представниками офіційної влади та платити менші податки.

Крім економічного, прихильники радянської влади вдавалися і до морально-психологічного тиску на священників. Зокрема в с. Печенія Глинського району Львівської області Сільрада та місцевий вчитель М. Савчак намагалися виселити священника з приборства і там обладнати школу¹⁵.

Парох с. Урлів Зборівського району Тернопільської області о. І. Любич 4 грудня 1939 р. змушений був покинути парафіяльний дім та переїхати до родичів через грабунок з боку збільшовизованих селян. Згодом в цьому будинку замешкало 3 місцеві селянські родини, через якийсь час більшовики їх виселили та поселили місцевого учителя С. Чухрая. Згодом і його звідти виселили та зробили контору сільради¹⁶.

В хаті пароха с. Підгайчики Зборівського району Тернопільської області о. Т. Прохмалюка місцеві більшовики організували клуб, де «днями і ночами при музиці витинала гопака місцева голота». Отцю залишили кімнату і кухню. Проте, через «пекельний галас у клубі» той змушений був ночувати на дворі в стодолі¹⁷.

У с. Збоїська Львівської області 15 травня 1940 р. місцеві комуністи повалили всі «фігури» (12–15 шт.) при дорогах. Голову однієї зваленої фігури кинули під двері приборства. Подібне вчинили на місцевому цвинтарі, де повалили всі кам'яні фігури¹⁸.

В с. Лапшин на Бережанщині пароха о. Недільського, місцеві енкаведисти взули в черевики з підошвами набитими цвяхами та водили цілу ніч, аж поки той не згодився прийняти православ'я. Голова сільради с. Миклашів Зборівського району Тернопільської області назвав пароха

¹³ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 109, арк. 181.

¹⁴ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 41, арк. 48.

¹⁵ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 32, арк. 24 зв.

¹⁶ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 34, арк. 24 зв.

¹⁷ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 34, арк. 28 зв.

¹⁸ ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 35, арк. 25.

«пасажиром», якого потрібно позбутися, та рекомендував останньому перекваліфікуватися на вчителя.

«Множаться випадки, – констатував А. Шептицький, – в яких вірні оскаржують священника, що занедбує проповіді. Тому мушу з натиском повторяти, що уважаю священника, який занедбує проповіді і катехизи, як злого і недостойного працювати в душпастирстві». Далі митрополит зазначає: «Наша проповідь повинна дати нашим вірним оружжя до побороювання невіри. Маємо тепер змішаних з нашими людьми много нещасних душ, у яких вмовляють, що вони є безбожниками, а може і самі в себе таке вмовляють. З уваги на них треба і нам, і нашим вірним, мати ядерні і влучні аргументи, чи радше нісенітниці, якими воюють безбожники. Треба мати і піддавати вірним ядерні докази існування Бога...»¹⁹.

Щоб морально підтримати священників та монахів Митрополит Шептицький у березні 1940 р. у своєму зверненні до духовенства зазначив: «Ви розпорошені, позбавлені тепер по більшій частині каплиць, усіх захистів <...> при тому висказуємо вам наше глибоке спочування і велику надію в Бозі, що та кривда буде вам нагороджена <...> Замовкли хори, замовкли пісні, але тільки до часу. Відновиться життя по євангелічним радам буйніше, святіше, ніж це було в нашій церкві перед 1939 р.»²⁰

Щоправда, не всі дослухалися до слів Митрополита, і частина сільських священників покинули служіння. Комусь бракло сміливості, хтось не витримав знущань, хтось просто піддався спокусам та обіцянкам більшовиків. Зокрема, парох с. Підгайчики Золочівського деканату А. Мізь з приходом більшовиків покинув службу і поступив на державну службу, а колишній дяк с. Поляні Щирецького деканату В. Дума в час релігійних свят і неділь працював на полі, зловживав, як і більшість місцевих парафіян, горілкою, а під час святкування 1 травня 1941 р. ніс перед маніфестацією портрет Сталіна. З відступом більшовиків останній намагався відновитися на посаді дяка.

Загалом із окупованої території Східної Галичини станом на червень 1941 р. близько сотні священників покинули свої парафії та переселилися на окуповані німцями території Польщі²¹.

¹⁹ Б. Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)*, пер. Наталії Кочан, ред. Олег Турій, Львів 2005, с. 35–36.

²⁰ Митрополит Андрей Шептицький: *Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944*, т. 2: Церква і суспільне питання, Львів 1998, с. 382.

²¹ Б. Боцюрків, *op. cit.*, с. 35.

Із відступом з території Східної Галичини більшовиків у червні 1941 р. духовні митарства селян та їх священників не припинилися. У складному протистоянні радянського тоталітаризму та духовного світогляду села наступило нетривале затишшя перед великою бурєю. Лідер греко-католиків, передбачаючи прийдешні події, ще влітку 1940 р. зазначив: «<...> радянська влада скоріше або пізніше розгромить нашу церкву <...> все діло, над яким я жертвовно працював через усі літа, лежатиме в руїні»²².

²² М. Гайковський, Греко-католицька церква як чинник українського державотворення (1946–1996 рр.), Іп: Берестейська унія (1596–1996 рр.): статті й матеріали, Львів 1996, с. 38–44.